

ILJA LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: senoji baltų literatūra ir raštija, lyginamoji folkloristika, leksikografija, baltistikos istorija.

BAZELIO KETUREILIS / DVIEILIS – DOVANŲ PRAŠYMO PAVYZDYS¹

Quatrain / Couplet of Basel:
Example of a Plea for Gifts

ANOTACIJA

Straipsnį galima laikyti Diego Ardoino 2012 m. tyrimo tąsa, nes ryšys tarp kolofono ir prūsiško teksto čia praplečiamas. Įrašas prūsų kalba suprantamas kaip dainuojamojo, arba rečitatyvinio, folkloro kūrinėlis (ketureilis), artimai giminingas Kalėdų giesmėms (ir kitiems kalendariniams namų lankymo ritualo kūriniams). Su kalėdojimo, dovanų prašymo kontekstu gali būti siejamos ir nusilenkusio žmogaus figūrėlė (su ištiesta ranka), ir vokiška pastaba, kurios kartu su prūsų įrašu sudaro savotišką kolofono tąsą. Tai paremia anksčiau išsakytą prielaidą, kad Nicola Oresme's veikalo perrašytojas buvo prūsas. Siūloma kiek kitokia prūsiško teksto lingvistinė interpretacija.

¹ Nuo 2013–2014 mokslo metų Karolio universitete buvo pradėtas naujas baltistikos magistrantūros programos kursas *Senosios prūsų kalbos pagrindai ir tekstų skaitymas*. Anksčiau šio straipsnio autorius tyrė XIV a. Prahos baltų diasporą, kuri galėjo nulemti Bazelio tekstelio atsiradimą, dėl to per pirmąjį semestrą buvo žymiai ilgiau apsiesta būtent prie šio paminklo analizės. Klausytojų grupę sudarė Lera Ivanova ir Jan Bičovský. Dirbant kartu su jais atsirado bendra šio straipsnio koncepcija, kuri savo dabartinę formą įgijo prof. Grasildos Blažienės raginimu. Ypatingai svarbios buvo recenzento prof. Pietro Umberto Dini ir dr. Rolando Kregždžio pastabos bei nuorodos. Folkloristikos aspektai buvo papildomai aptarti su prof. Bronislava Kerbelyte ir prof. Jurijumi Novikovu. Tačiau čia skelbiamo darbo negalima laikyti užbaigta studija. Tautosakinės medžiagos pateikta minimaliai, tik tiek, kad būtų atskleisti bendri lyginamų kūrinių struktūros bruožai. Pagal istorinės geografinės folkloristikos nuostatas labiausiai remtasi baltų (lietuvių) ir slavų (rytų slavų; dėl galimos žanrinės difuzijos taip pat čekų) medžiaga. Gretinamų tekstų sanauka būtų naudinga praplėsti, nes esama didelės tikimybės rasti kitų tekstologinių, tipologinių bei genezės tapatumų. Nepakankamai išsamiai nušviesti lieka ir kai kurie čia iškeliami gramatikos dalykai.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Bazelio prūsų dveilis / ketureilis, Kalėdų giesmės, dovanų prašymas.

KEYWORDS: Prussian couplet / quatrain of Basel, Christmas carols, plea for gifts.

ANNOTATION

The article can be considered a continuity of research initiated by Diego Ardoino in 2012 as it expands the relationship between a colophon and a Prussian text in yet a different respect. The inscription in the Prussian language is understood as a piece of singing or recitative folklore (quatrain), which is very akin to Christmas carols (and other calendar pieces of the house-to-house visiting ritual). Both a figure of a bowing man (with a stretched hand) and a German note, which, together with the Prussian inscription, make a peculiar continuity of the colophon, can be associated with the context of Christmas carolling and pleading for gifts. It supports the previous assumption that the rewriter who transcribed the work by Nicola Oresme was Prussian. The author proposes a slightly different linguistic interpretation of the Prussian text.

Не пора ли да вам, хозяин, дарить-жаловать?
Не рублем-ти вам, хозяин, не полтиною,
Хоть одною золотою, сударь, гривною,
Хоть по рюмочке винца да по стаканчику пивца.

(Обрядовая поэзия 1989: 84)

Prūsų kūrinių iššifravimas, perskaitymas glaudžiai susijęs su įrašo paskirties, teksto atsiradimo aplinkybių interpretavimu. Nuo požiūrio į įrašą padariusį asmenį priklauso ir lingvistinis teksto suvokimas. Ilgiausiai svarstoma studento autorystė: „[...] BPT yra humoristinio-ironizuojančio pobūdžio išsireiškimas, kuris pasakytas (išgėrimo metu) turbūt vieno studiozo kitam studiozui (draugui) [...]“ (Mažiulis 1975: 130). Ši prielaida leido hegzometro netobulumą ir raidės -e pridėjimą pateisinti „besimokančio jaunimo kalbos žargoniškumu bei kalambūriškumu“ (Mažiulis 1975: 125). „Studiozo“ įvaizdis, kuris pasirodė besąs labai naudingas tekstui interpretuoti, įteisino savotišką „klaidų gaudymą“. Atsižvelgiant į menkutę tekstelio apimtį grafinių pataisų skaičius atrodo neproporcingai didelis. Išvelgiamų klaidų grandinė reikalauja verifikacijos (Bammesberger 1998; Dini 2000b, 397–400), o ypač kai atsitraukus nuo karčiamos erdvės įvaizdžio apsvarstomas kitoks dvieilio turinys (Schmid 1982) bei kiti pretendentai į Bazelio kūrinių autorystę: vienuolis (Purkertas 1983), knygos kultūrą gerai išmanantis studentas (Ardoino 2012b), pagaliau profesionalus perrašinėtojas (Schaecken 2006; Lemeškin 2013).

Alternatyvų Bazelio teksto perskaitymą, tokio perskaitymo pagrindimą, ko gero, pravartu pradėti nuo autorinio prado nustatymo arba bent šios metodologinės problemos iškėlimo. Mat iki šiol nėra aišku, ar prūsas pats sugalvojo visą sakinį, ar pasinaudojo kokia gatava formuluote. O jeigu kuo nors rėmėsi – ar pažodžiui atkartojė tą senesnę pavyzdį? Sunku būtų patikėti, kad prūsas kažkur perskaitytą sakinį būtų tiksliai atkartojęs, t. y. perrašęs jį, ir su daugybe originalo klaidų. Sakytinis, t. y. tautosakinis, tekstas, atvirkščiai, būna nugludintas, taigi jame neturėtų

būti neaiškių kalbos dalykų. Galbūt kaip tik dėl to perrašytojo asmenyje dažniausiai linkstama įžvelgti ir autorių, nors rimtų argumentų tokią galimybę paremti trūksta.

Kaip ten bebūtų, Bazelio dvieilyje tyrėjų randama hegzometro požymių. Pirmasis šią mintį, nors ir labai atsargiai, suformulavo Vytautas Mažiulis: „Atrodo, kad šios dvi eilutės parašytos hegzametru, nors jo daktiliai bei spondėjai ir gana dirbtiniai“ (Mažiulis 1975: 125). Įdomų ryšį su kolofono hegzametru *Omnibus omnia non mea sompnia dicere possum* atskleidė Diego Ardoino (Ardoino 2012a: 350–354). Natūralu, kad pagal hegzometro sandarą ir prūsiško teksto pateikimą lape sakinyse buvo interpretuotas (sinchroniškai) kaip distichas:

Kayle rekyfe · thoneaw labonache thewelyfe ·

Eg · koyte · poyte · nykoyte · pēnega doyte ·

Tačiau atsižvelgus į ritminį sąskambį², vidinį rimą (*Kayle – labonache; rekyfe – thewelyfe; poyte – doyte; eg koyte – nykoyte*), kalbos dalių, jų formų ir semantinį paralelizmą (apie tai toliau), posmą būtų įmanoma suskaidyti į keturias eilutes. Tik tam reikia pašalinti *thoneaw*, kuris pailgina eilutę ir pasirodo besąs fakultatyvus:

Kayle rekyfe ·	? ? U – U
labonache thewelyfe ·	? ? ? ? U U – U
Eg · koyte · poyte ·	U – U – U
nykoyte · pēnega doyte ·	U – U – U U – U

Taigi *thoneaw* būtų galima laikyti intarpu, kuris, suteikdamas naują metrinę formą (dėl kolofono hegzometro poveikio), paneigia pirminę eilėraštingumą „tu jau ne“ arba atlieka dar kitą funkciją (apie ją toliau). Kitaip sakant, Bazelio tekstelyje gal būtų prasminga atskirti du sluoksnius: pirminį, sakinį, ir autorinį. Naujadariškumas, autorinis perdirbinys gali būti įžvelgiamas *thoneaw* įtraukime ir elemento *-e* pridėjime, dėl kurių ir atsiranda pirmos strofos, primenančios hegzametą, penkių pėdų virvelė.

Aptariamą eilėraštingumą, atrodo, būtų įmanoma gerai įprasminti išmaldos prašymo ir dovanų davimo kontekste. Tai nereiškia, kad įrašą palikęs asmuo kada nors ištiesęs ranką elgetavo ant Karolio tilto ar kur kitur. Ryškiausių dovanų prašymo motyvų aptinkama kalėdinėse giesmėse. Su jomis Bazelio ktureilis gretintinas visų pirma, ir ne tik dėl turinio ar stilistikos tapatumo. Taip leidžia ir net verčia daryti pats kolofonas, prie kurio šliejasi ir lotyniškas hegzametas, ir žmogaus figūrėlė su ištiesta ranka, ir prūsų tekstelis, mat jame Nicola Oresme's veikalo *Quaestiones Super Quattuor Libros Methororum* perrašymo užbaigimas siejamas kaip tik su Kalėdų laikotarpiu – *in vigilia epiphanie*:

² Be asonanso <oy> eilutėse, atrodo, galima įžvelgti aliteracijos požymių: Kayle rekyfe · / labona[t]he thewelyfe · / Eg · koyte · poyte · / nykoyte · pēnega doyte.

1 PAV. Fragmentas f. 63r – Universitätsbibliothek Basel, sign. FV.2.

Nufotografavo ir šioje publikacijoje naudoti maloniai leido Diego Ardoino

Anno domini millesimo c°c°c ° sexagesimo nono finite sunt que
 stiones metheororum ~~per manus illius qui scripsit eas et~~
 c in vigilia epiphanie per manus illius qui scripsit eas
 Omnibus omnia non mea sompnia dicere possum amen

Paskutine eilute kolofonas nulėmė tolesnio teksto epinį formatą. Bet tarp kolofono ir toliau einančio prūsiško įrašo, ko gero, pastebimas dar vienas glaudus ryšys. „Elgetaujančio“ žmogaus figūrėlė ir prūsų užrašas atitinka kolofone apibrėžtą šaltinio perrašymo laiką – Trijų Karalių išvakares. Metų laikas ir tik tuo metu suskambančios dainelės tikriausiai paskatino atsirasti atitinkamo turinio įrašą.

Atskirus žodžius būtų galima aiškinti taip:

1. Junginys *Kayle rekyfe* interpretuojamas kaip sveikinimo kreipinys, kuriuo prakalbama į tą patį adresatą, kurį žymi pron. *tho* (intarpo *thoneaw*) ir antros eilutės žodžiai *labonache thewelyfe*. Tokiam aiškinimui galima pritarti, tačiau galima siūlyti ir kitą sprendimą, kuris pateisintų galūnę *-e* žodyje *Kayle* ir leksemos pr. **rikīs* 'Viešpats' panaudojimą.

Žodžių junginys šioje pozicijoje gali funkcionuoti ne kaip kreipinys, o kaip sveikinimasis, taigi reikšti ne „sveikas, pone“, o universalų „laba diena, sveiki“. Pasveikinimų, kurių pagrindą sudaro liepiamosios nuosakos veiksmažodis ir leksema „Dieve; Dievas“, yra nemažai, pvz.: pr. *Deiwa engraudīs*, lie. *Skalsink Dieve, Padėk Dieve*, la. *Dievs svētī, Palīdzi Dievs*, vo. *Griß Gott*, če. *Pozdrav pánbůh, Zdař Bůh* (plg. ru. *спасибо* iš **спаси богъ*) ir pan. Tai reikštų, kad šalia šauk. *rekyfe* 'Dieve' galėjo būti vartojamas imperatyvas. Veiksmažodžio su šaknimi *kail-* prūsų kalbos paminkluose nėra paliudyta. Artimiausią paralelę randame slavų kalbose: s. *цѣлѣти* 'gydytis, pasveikti', liep. n. *цѣлѣи, цѣлѣити*; ru. *исцѣлять, целить*, uk. *цѣлити*, br. *цѣлѣць*, serb. *цѣлѣити*, slo. *celiti*, ček. *celeti*, le. *celić* ir t. t. Remiantis išlikusia prūsų leksikografine medžiaga ir adj. pr. *kails* 'sveikas' etimologija (PEŽ II 71–73), būtų galima atstatyti infinityvą denominatyvą **kail-ētvei* 'būti sveikam, stipriam; daryti sveiką, stiprų' (plg. adj. blt. **kaita-* 'karštas, šiltas' → verb. pr. *kaitētvei* 'būti kurstomam, jaudinamam' (žr. PEŽ I 268)). Kadangi su dievu tradiciškai tujinamasi, prašytusi vns. 2 a. imperat. pr. **kail-ei-s* '[tu] būk sveikas, stiprus; padaryk sveiką, stiprų'. Turint omenyje galimą antrinę galūnės *-s* prigimtį (Endzelīns 1982: 129), galima manyti buvus trumpą formą **kail-ei*, kuri atitiktų viln. *rāšai*, sen. raštų *pamišakai* AK, *ifschlausai* Mž, *atadārai* DP. Galūnės sutrumpinimą galima aiškinti ir paprasta etiketinio interjektyvo kontrakcija (plg.: *labdien, labryt, padėkdie*, če. *Bóh tebe pozdraw > pozdrav tě bůh > těbůh; dobro jutro > dobrojtro, dobroytro > dobrýtro, dobrejtro*). Taigi pr. **kailei rikīs* < **kailei[s] rikīs* 'laba diena' iš pradžių reikštų „padaryk ištisą, sveiką, Dieve“.

Dėl duomenų stokos neįmanoma pateikti neginčytinų gramatinių įrodymų tokiai lyčiai pagrįsti. Siūlomas aiškinimo būdas naudingas, nes motyvuoja leksemos **rikīs* 'Viešpats' panaudojimą (kuri atrodo kiek neįprasta kalbant apie konkretų žmogišką adresatą) ir raidę *-e* žodžio *Kayle* pabaigoje. Be nurodytų paralelių kitose kalbose (visas semantinis atitikmuo būtų če. *Pozdrav pánbůh*), etiketinį interjektyvą šioje pozicijoje remtų ir folkloro poetika³, kadangi tokia pasisveikinimo pradžia puikiai atitinka kalė-

³ Dar plg. slovākų Kalėdų dainą, kuri prasideda *Kyrie eleison* (gr. *Κύριε ἐλέησον* 'Viešpatie, pasigailėk') sutrumpinta forma:

Kyrije, dobre je,
ktory po vas prišieu
a na ten svet zišieu Ježišek.

Kyrije, ņie je zľ'e,
ten nam bud'e dobre
kozy, ovce past'i po hore.

Kyrije, učiňme,
pod'me k ņemu dňeska,
a to chytro zrezka, navšt'ivme.

(Slovenské koledy... 1992: 117)

dinių dainelių inicialines formuluotes. Atėjimo į kitus namus situacija, savaime suprantama, reikalavo, siekiant gauti gėrybių, jų davėjus mandagiai palabinti:

Labas vakaras, kalėda,
Mūs ponas randorius, kalėda,
Mūs ponas randorius, kalėda,
Šitų namų gaspadorius, [kalėda].

Ar namieje, kalėda,
Mūs ponas randorius, kalėda?

(nr. 390, Kl 359 – Dainynas XX 632)

Добрый вечер вам,
Ище добрым людям!
Мы не сами идем,
Мы козу ведем!

(Календарно–обрядовая... 1981, Nr. 5).

Здороў буў, пан хазяін,
Шось у вашым дворе
Шуміць і гудзе,
Светы вечэр!

(Голас... 1995: 336–337)

2. Rekonstruojamas etiketinis interj. **kaileis rīkīs* pradėdavo kalėdininko monologą. Juo sveikinami visi naujoje vietoje sutikti, o paskui turėjo pasiberti prašymų, nukreiptų į atskirus kalėdą duodančius asmenis (kuo daugiau – tuo didesnis laimikis). O tie tiksliniai prašymai, žinoma, būdavo paremti atitinkamais kreipiniais: į šeimnininką, jo žmoną, vaikus (pagal konkrečią situaciją). Adresatų pasiskirstymą gerai atskleidžia, pavyzdžiui, šios lietuvių dainos:

In kų aisiū Kalėdos giedoce?
Želk, žola, po žirgeliu, kalėda.

In Pūcius aisiū Kalėdos giedoce,
Želk, žola, po žirgeliu, kalėda.

Duos Pūcienė lašinių palcį,
Želk, žola, po žirgeliu, kalėda.

O Pūciūtė dešrų karcį,
Želk, žola, po žirgeliu, kalėda.

Pūcys duosia šnapso bonkį,
Želk, žola, po žirgeliu, kalėda.

(nr. 375 A₁, Kl 356 – Dainynas XX 614–615)

Dai mum tatucis –

Rugių bačkėlį,

Ei kaleda

Kaledzyca.

...

Dai mum mamute,

Dai, paduškeļ,

Ei kaleda

Kaledzyca.

...

Dai mum bralalis –

Kviečių bačkėlį,

Ei kaleda

Kaledzyca.

...

Dai mum sesute –

Pūkų perynas,

Ei kaleda

Kaledzyca.

...

(nr. 377 A, Kl 357, 345 – Dainynas XX 614–615)

Taigi sekančioje po interj. *Kayle rekyfe* (1) pozicijoje, t. y. *labonache thewelyfe* (2) vietoje, lauktume vokatyvo arba juo einančiu nominatyvo (semantinis modelis: 1. „Skalsink Dieve!“; 2. „[...] šeimininke“). Nors subst. *thewelyfe* baigsmuo sutampa su vokatyvu einančiu pirmos eilutės *rekyfe*, jis pagal tradicinį teksto iššifravimą dažniausiai traktuojamas kaip nom. sg. („tu nebesi mūsų tėvas“ arba „tu nebe geras dėdelis“). Kaip ir pirmuoju atveju, pridėtinė *-e* gali būti paaiškinta metro sumetimais. Tačiau, atrodo, neturime formalių bei semantinių priežasčių, kurios neleistų *thewelyfe* (analogiško *rekyfe*, kurio vokatyvo funkcija yra lyg ir visų pripažįstama) interpretuoti kaip vokatyvo realizaciją. Žodį galima suprasti kaip leksinį gonoratyvą, kuriuo kreipiamasi į senesnio amžiaus asmenį, ne giminaitį. Kreipinio specifiška taip pat gerai pagrindžia leksemos **tevelis* vartojimą, nes kitaip (dirbdami su nom. – „tu nesi *kas*“), esame priversti suponuoti semantinę kaitą: „tėvas“ > „tėvo brolis“ > „dėdelis“.

Toks vokatyvu išreikštas kreipinys tarsi į tėvą būdingas namų lankymo papročiams bei juos lydintiems folkloro kūriniams. Šaknys, be abejo, veda į tradicinio kaimo santvarką ir gyvenimo realijas, kurių pėdsakų randama iki šiol (pavyzdžiui, bendraujant su senyvo amžiaus informantais ekspedicijų metu). Kaip lietuvių kalėdinį pavyzdį būtų galima nurodyti anksčiau pateiktą dainą: „Dai mum tatucis / Rugių bačkėlį ...“ (nr. 377 A, Kl 357, 345 – Dainynas XX 614–615). Daugiau atvejų dėl negausiai išlikusio lietuvių kalėdinio žanro nebuvo aptikta, tačiau galima surašyti nemažai slaviškų ir kitokių atitikmenų. Juose gėrybių prašoma iš kalėdojant pakeliui sutiktų ponų tėvų ir ponų motinų. Pavyzdžiui:

Náš pantáto rozmilý,
Poslyšte nás tu chvíli,
Co vám budeme zpívat,
Radostně vypravovat.

(Zibrt 1910: 10)

Panímámo ze sousedů,
 Přišla jsem si pro koledu;
 Nemáte-li dva dukáty,
 Dejte aspoň ořech zlatý,
 Vypůjčete se od pantáty;
 Donesu ho Jezulátku,
 Chudobnému paholátku.

„Ponia motina kaimyne,
 aš atėjau kalėdos;
 jeigu neturite dviejų dukatų,
 duokite bent aukso riešutą,
 paskolinkite iš pono tėvo;
 nunešiu jį Jėzuliui
 vargo vaikeliiui.“

(Zíbrt 1910: 11)

Хозяюшка, наш батюшка,
 Подари гостей колядовщиков:
 Парой яецек,
 Пирожка конеек,
 Пирог с локаць,
 Чтоб было лопаць;
 А не хошь дариць,
 Пойдзим собак дразниць,
 Грязь месиць,
 Людзей смешиць.

(Новиков 2002: 196)

Žodžio *labonache* atveju įtikina Wolfgango P. Schmido pasiūlyta grafinė pataisa: <-s-> vietoje <-ch->. Kalėdinių dovanų prašymo kontekste taip pat tiktų jo pasiūlytas perskaitymas *labo(n)na^xse* t. y. „geras mūsų“ (Schmid 1982: 288). Žodžių junginys *na[s]e thewelyfe* ‘mūsų tėveli’ gerai atitiktų, pavyzdžiui, anksčiau nurodytą kreipinį *хозяюшка, наш батюшка*, kuris nuolat fiksuojamas baltarusių ir lietuvių paribio sentikių lalavimo dainose. Tačiau Schmido interpretacijos pagrįstumu abejoja Kortlandt’as (Kortlandt 1998: 127), nes vietoje **na^xse* lauktume *nuson*.

Formaliuoju atžvilgiu būtų priimtinas Bammesbergero siūlomas *labona[kt]e* ‘labanak’ (Bammesberger 1998: 125). Kortlandt’o kritinę pastabą, kad šio žodžių junginio negalima suderinti su teksto semantika, iš dalies sumenkina kalėdmečio kontekstas. Geras pavyzdys yra anksčiau cituotos lietuvių dainos pradžia *Labas vakaras, kalėda...*, tačiau tokiu atveju būtume ribojami prielaidos, kad kalėdojimas prasidėdavo vakare ir galėdavo užtrukti iki pat nakties ir / arba kad metro, aliteracijos sumetimais naujai kuriamam dveiliui buvo paranki būtent ši leksema (plg. pr. *deinan, bītas*).

Pagal poetinę kalėdinių dainų paradigmą čia, prieš kreipinį *thewelyfe*, taip pat gerai tiktų vardžodinis *epiteton constans*, žymintis lankomo ūkio savininką, namų, kiemo šeimininką (pavyzdžiui, „geradėjau / labnas / labintojau tėveli“), arba imperatyvas („gėrybes nešk, tėveli“). Ar negalėtų komponente *-nase* būti įžvelgtas verb.

pr. **nes-* ‘nešti, gabenti’ pėdsakas (pr. *nassute* ‘krovininis laivas’; pagal Mažiulį iš pr. **nesutīs* – PEŽ III 170)? Sudurtinio žodžio sudėtyje tuomet turėtume iš veiksmazodžio padarytą *iō* kam. *nomen agentis* pr. **nesīs*, **nešėjas*. Pirmuoju sandu tokiu atveju eitų arba adj. *laba-* ‘geras’ (plg. pr. *labbasegīsnan*, *labbapodingausnan*, *labbaiquotīsnan*), arba subst. acc. sg. *labban* ‘turtą’. Su suff. *iō* iš veiksmazodžių buvo formuojami *nomina actionis* / *nomina acti* (žr. Mažiulis 2004: 26), pavyzdžiui, pr. *boadis* ‘dūris, bedimas’ (žr. PŽE I 150), tačiau turint omenyje folklorinę teksto specifiką gal būtų įmanoma svarstyti slavų kalbų poveikį (plg. lietuvių kalbos slaviškus vertalus su antruoju sandu *-nešys*: *žinianešys*, *junganešys*, *vainiknešys* ir kt.).

Mažiulis *labonache* kildino iš adj. pr. **lab-nas* ‘geras’ kuris ilgainiui virto **lab-anas* > **lab-ants*. Žodžio šaknis tradiciškai gretinama su *lab-* ‘geras’: pr. *labs*, lie. *labas*, la. *labs*. Tačiau atsižvelgus į kalėdojimo kontekstą galbūt vertėtų apsvarstyti dar vieną galimybę. Ar čia negalėtų slypėti žodis, kurio reikšmė būtų „šeimininke, ūkio, namų galva“: plg. lie. *labōnas* ‘galva, viršugalvis, momuo’, lie. *labonis* ‘galva; protas’, lie. *labōnė* ‘kakta; galva’, s. s. adj. ЛБББНБ Κρανίου; Лобное место’, toch. *lap* ‘kaukolė, galva’, bažn. sl. ЛБББ ‘kaukolė’, ru. лобан ‘žmogus, gyvulys su didele iškilia kakta’, s.-kr. лубина ‘kaukolė’, slo. *lubánja*, če. *leb* ‘t. p.’, le. *leb* ‘galva’ ir kt. Žr.: pr. *arglobis* ‘viršugalvį’ (PŽE I 90–91), pr. *lubbo* ‘lenta, luba’ (PŽE III 84–85). Semantinis pagrindas akivaizdus: „galva“ → „šeimos galva; ūkio, namų vyresnysis, šeimininkas, главарь“. Tuomet prie **labon-* jau galėjo būti prijungtas suff. **-āt-* (plg. *deiūts* ‘palaimingas, išganytas’ < adj. **deivūta-* < **deivāta-* ‘dieviškas, dievotas, palaimingas, išganytas’, PŽE I 193; pr. *nagotis* ‘geležinis puodas’ iš **nagātīs* ‘geležinis puodas su kojomis’ < adj. pr. **nagāta-* ‘su kojomis’ < **nagā* ‘kojos pėda, koja’ + suff. **(-ā)ta-*; žr. PŽE III 159); darybiškai plg. lie. *galvōčiūs*, *galvōtis*. Iš jau cituotų kalėdinių dainų žodį *labona[t]he* atitiktų: *ponas randorius*; *хозяин*; *пан хозяін*, o žodžių junginį *labona[t]he thewelyfe* – *хозяюшка*, *наш батюшка*; *pantáto...*

Pastarieji du aiškinimai, kai *epiteton constans* funkciją (prieš voc. *thewelyfe*) atlieka substantivas, galėtų padėti vok. (?) galūnės *-e* interpretacijai⁴.

Pagaliau aptariamajame išmaldos prašymo kontekste į žaidimą gali būti grąžinta Christiano Stango korespondencijoje su Williamu R. Schmalstiegu išreikšta (McCluskey, Schmalstieg, Zeps 1975: 162; Dini 2000a: 201) nuomonė, pagal kurią *thoneaw* žymi konkretų asmenį (*An*)*tonijaus* vardu: „Laba diena, Antonijau, geras mūsų tėveli“. Tokią galimybę svarsto Bammesbergeris (Bammesberger 1998, 125–126), Dinis (Dini

⁴ Galbūt būtų galima pasirinkti dar kitą kelią ir lytyje *labonache* diachroniškai matyti acc. sg. *labban* ‘gėrybė’ ir (pagal analogiją su pirmos eilutės **kail-ei-s*) 2 sg. imperat. pr. **nes-ei-s* ‘nešk’. Istorikai gal būtų įmanoma rekonstruoti pirmąjį folklorinio teksto pavidalą, kuris galėjo būti vartojamas, kol verb. pr. **nes-* nebuvo išstumtas pr. **pēdi-tvei* ‘nešioti’: *kail-e[i-s] rikis* / *labban nes-e[i-s] tevelis* „padaryk sveiką, Dieve, /gėrybę nešk, tėveli“. Kadangi ši rekonstrukcija padaryta iš kitos rekonstrukcijos, savo pasvarstymą dedame į išnašą.

2000b, 398), bet atmeta kaip teorinį bei neįtikinamą Kortlandtas (Kortlandt 1998, 128). Kalėdojimas jai suteikia papildomo pagrindimo. Tikrai, Kalėdų dainose asmenvardžiai yra įprastas reiškiny, jų būna didelė įvairovė (KL 357, 345 A – *Arlauskas, Arlauskienė, Barisa, Bielinis, Čelna, Ignotas, Janulevičienė, Kasparavičius, Kašėta, Saikauskas, Kabaras, Valatka, Valatkienė, Velička, Adelė, Gabriukas, Juozas, Petrutis*; KL 357, 345 B – *Baltramiejus, Grinkevičienė, Tamošius, Žukauskas, Žukauskienė*):

Važiuoja ponas	Duos mum Maceika
Kalėdodamas	Bačkų avižų,
Kalėdo.	Kalėdo.
Ir davažiavo	O Mocėjienė –
In Maceikas dvarų,	Pyragų, linų,
Kalėdo.	Kalėdo.

(nr. 380 B, KL 357, 345 – Dainynas XX 621)

Asmenvardžio panaudojimas neprieštarauja kalėdinių dainų poetikai. Atvirkščiai asmenvardis gali gerai pagrįsti problemiško *thoneaw* fakultatyvumą. Šioje sakinio teksto vietoje galėjo stovėti jo pakaitalas, tai yra bet kokio kito kalbinamojo kaimyno, pažįstamo vardas. Tačiau vieta dažnai likdavo ir neužpildyta, kai buvo kreipiamasi į visą šeimyną, grupę žmonių ar nepažįstamą asmenį. Taigi tokiu atveju derėtų atsisakyti įprasto *thoneaw* skaidymo į *tho* 'tu' ir *neaw* 'nėra'. Be to, jeigu po interj. **kailerikis* toleruosime tikrinį vardą, autorinis prūsų dvieilis staiga pasidarys daug hegzametriškesnis, nes atsiras trūkstamas skiemuo. Pasvarstymui būtų galima pasiūlyti tokią rekonstrukciją:

– u u / – u u / – u u / – u ? / ? u u / – u
 Kayle rekyfe · [An]thone[j]aw labo(n)nache thewelyfe ·

Vardo *Antonijus* pirmo skiemens papildymas grįstinas tuometinės rašybos praktika – žodžių suspaudimu, ypač dėl rašymo erdvės stokos. O hegzametro įrašytojas tikrai buvo ribojamas: tam tikrą tekstą turėjo sudėti į vieną eilutę, o kartu neišsiplėsti į kitą lapo skiltį. Savaimė suprantama, kad grafiškai redukuotas tekstas skaitant buvo tariamas kitaip, negu parašyta. Toks pat mechanizmas teoriškai galėjo suveikti ir šiuo atveju.

Taigi Bazelio kūrinių pirmosios dvi eilutės, jeigu gretinimas su Kalėdų oraline tradicija pagrįstas, atspindi sveikinimosi, užkalbinimo, mandagaus kreipimosi stadiją.

Kaip toliau svarstytinus perskaitymus galima pasiūlyti šiuos variantus:

Kayle rekyfe ·	„Laba diena, / Sveikas, pone,
labonache thewelyfe ·	gaspadoriau tėveli! / gernešy tėveli! / geras mūsų tėveli!“

Ir antrinio (autorinio) dvieilio sudėtyje su kintamos prigimties ir fakultatyviu [An]thoneaw:

<i>Kayle rekyfe</i> · [A n] t h o n e a w	<i>labonache</i>	<i>thewelyfe</i> ·
„Laba diena, Antonijau	geras mūsų / gaspadoriau tėveli“	
„Laba diena,	tu jau ne	geras mūsų / gaspadoriau tėveli“

3. Kalėdos, t. y. materialijų gėrybių prašymas, reikalavimas realizuojamas toliau, trečiojoje ir ketvirtojoje eilutėse. Jis pasireiškia 2 a. pl. imperatyvo formomis: *poyte* ‘girdykite, gerkite’, *doyte* ‘duokite’. Toks paaiškinimas priimtinausias formaliuoju atžvilgiu (McCluskey, Schmalstieg, Zeps 1975: 161; Bammesberger 1998: 122), tačiau buvo atmetamas dėl prieštaravimo išgertuvių kontekstui (kuris savo ruožtu buvo rekonstruotas iš dviejų vienas po kito einančių „miglotų“ žodžių *thoneaw* ir *labonache*): „Iš konteksto atrodytų, kad čia yra pr. veiksmažodžio „gerti“ infinityvas“ (Mažiulis 1975: 129); „McCluskey’is, Schmalstiegas ir Zepas daro prielaidą, formaliai priimtina, kad čia galėtų būti imperatyvas, tačiau tada reikėtų pripažinti išskylančius teksto turinio keblumus“ (Dini 2000b: 399). Galbūt anksčiau išdėstyti samprotavimai ir siūlomas teksto perskaitymas pašalina dalį teksto suvokimo keblumų? Kadangi liepiamosios nuosakos vartojimas kalėdojimo kontekste atrodo visiškai pagrįstas, imperatyvo forma taip pat būtų motyvuota ir stovėtų laukiamoje vietoje.

Tuo tarpu infinityvui identifikuoti prireikė daugybės pataisų – galūnių, šaknies balsių. Panašiai buvo pasielgta su šalia esančiomis *koyte* ir *nykoyte*. Nors jų forma kuo puikiausiai atitinka praes. 3 a. sg. ir pl. (*quoitē* ‘(jis) nori’ III 57₁₉; *quoitē* ‘(jie) nori’ III 99₅, *quoitā* ‘t. p.’ III 51₁₆), jų tuomet atkurtam kontekstui ir tekstui suteiktam turiniui neprireikė. Žodžiai buvo suprasti kaip praes. 2 a. sg. *quoi* ‘nori’ su enklitiniu įvardžiu *tu* ‘tu’ (kuris eilute aukščiau turėjo būti parašytas kaip *tho*). Dabar, svarstant kitą teksto atsiradimo kontekstą, būtų prasminga grįžti prie originalo pavidalo. Vadovaudamiesi formaliuoju kriterijumi išskiriame:

<i>Eg</i>	·	<i>koyte</i>	·	<i>poyte</i>	·
conj.		praes. 3 a.		imperat.	
		sg., pl.		2 a. pl.	
<i>nykoyte</i>	·	<i>pēnega</i>		<i>doyte</i>	·
praes. 3 a.		gen. sg.		imperat.	
sg., pl. su				2 a. pl.	
negacija					

Vietoje *koyte* ir *nykoyte* semantiškai tiktų praes. 2 pl. („Jeigu norite – duokite gerti, nenorite – duokite pinigų“), bet tuomet iškiltų poreikis motyvuoti galūnės *-ti* prarijimą (*quoitēti* ‘norite’ III 107₉, III 115₂₀). Vargu ar galima ją „nurašyti“ rimo palai-kymo sąskaita, kaip Bazelio kūrinių atveju dažnai daroma, arba kaip haplogiją.

Atrodo, paprastesnė būtų kitokia semantinė interpretacija: „Jeigu nori (kalėdinin-kai / -as) – girdykite (juos / jį) [arba: „gerkite (kartu)“]; nenori (gerti) – duokite pinigų“. Kauzatyvo verb. *poyte* statusą galėtų paremti s. s. *noumu* ‘girdyti’, imper. *nou*, *noume* ‘girdyk, girdykite’ (ru. *пойм-пойм*, le. *poić-pić* ir kt.). Trečiojo asmens formos

koyte ir *nykoyte* panaudojimas galėtų būti aiškinamas ir tarpininko dalyvavimu. Galima įsivaizduoti situaciją, kai lankytojo statusas nelabai leidžia prašyti išmaldos savo vardu, tad šios užduoties imasi pagalbinis lydintis asmuo (pavyzdžiui, kunigų kalėdos rinkimas, apie ją bus kalbama toliau), arba kai išmaldos prašo būrio vadas visų kalėdininkų vardu. Pirmuoju atveju *koyte* ir *nykoyte* būtų panaudotos kaip praes. 3 a. sg. („jei [jis] nori...“), antruoju atveju – kaip praes. 3 a. pl. („jei [jie] nori...“).

Reikia specialiai pasidomėti, ar kalėdojimas trečiojo asmens (vieno iš karalių arba Jėzaus) labui nebuvo būtent Trijų Karalių šventės kūrinių specifinis bruožas. Vienas karalius, juodasis Baltazaras, atlikdavo apeiginį namų valymą, bendražygiai už jo atliekamus veiksmus prašydavo dovanos:

My tři krále, my jdeme k vám,	Chceme znáti srdce vaše.
šěstí, zdraví, vinšujem vám,	Náš kamarád černý vzadu,
šěstí, zdraví, mnohá léta!	vystrkává na vás bradu!
My jsme k vám přišli z daleka.	On bude všady kouřiti,
Z daleka jest cesta naše,	s námi o dárek prositi!

(Zíbrt 2006, 63)

Kalėdinių giesmių kontekste gali būti geriau suvoktas ir dalies kilmininko panaudojimas *pēnega* 'pinigo'. Atrodo, nėra reikalo rekonstruoti daugiskaitos formos (Schmid 1982: 289). Norėdamas gauti piniginės šalpos, prašantis renkasi psichologiškai paveikų (mažinamąjį, menkinamąjį) būdą, dėl to paprastai maldauja piniguko, grašelio, skatiko, kapeikos ir t. t. Yra išlikę liudijimų, kad apdovanojimas pinigais buvo būdingas kaip tik Trijų Karalių kalėdojimui. Jis virto netgi tam tikra prievole, kuriai vėlesniais laikais buvo net priešinamasi (Zíbrt 2006, 66).

Pagaliau randame panašumo ir sintaksės lygmenyje. Kalėdų ir kitose dainelėse, kur atsispindi dovanų siekis, t. y. noras gauti kokių nors gėrybių, tradiciškai svyruojama tarp įvairių prašančiojo nusakomų galimybių. Prašantis tikisi gauti – arba to, arba kito, arba ano, o jeigu ne to, tai bent kito. Kalėdinėse dainose daug tokių potencialių laimikių išvardijimų:

Koleda, koleda, babičko,	„Kalėda, kalėda, senele,
Dejte voříšek nebo jablíčko,	Duokite riešutėlį arba obuolėlį,
Nedáte-li voříšek,	Jei neduosite riešutėlio,
Provrtám vám kožíšek.	Pradursiu jūsų kailį.“

(Zíbrt 1910: 12)

Hody, hody doprovody,	„Vaišės, vaišės iki Atvelykio,
dejte vejce malovaný,	duokite kiaušinių dažytų,
nedáte-li malovaný,	jei neduosite dažytų,
dejte aspoň bílý,	duokite bent baltų,
slepička vám snese jiný.	vištelė jums išperės kitų.“

(Iki šiol plačiai paplitęs Velykų rečitatyvas.)

Ты, хозяин, не томи! Поскорей подари!
 Виноградье красно-зеленое!
 А как нынешний мороз не велит долго стоять,
 Велит скоро подавать.
 Виноградье красно-зеленое!
 Либо с печи пирогом, либо с клетки решетом.
 Виноградье красно-зеленое!
 Либо пива коречок, либо денег пятачок.
 Виноградье красно-зеленое!
 Либо щей горшок, либо латку кишок.
 Виноградье красно-зеленое!

(Заленский 1912: 183)

Коляда, Коляда,
 Ты подай пирога,
 Или хлеба ломтину,
 Или денег полтину,
 Или курочку с хохлом,
 Петушка с гребешком!
 Или сена клочок,
 Или вилы в бок.

(Афанасьевский сборник 2005: 134)

Prašomas ir gaunamas kalėdinis laimikis, savaimė suprantama, priklausydavo nuo kalėdininko statuso. Vaikas gaudavo vaikui tinkamą kalėdą, vedęs vyras – vyrui, kunigas – tinkamą kunigui ir t. t. Vienam tekdavo riešutėlis su obuoliu, kitam – kumpio paltis, dar kitam – pinigine dovana. Aptariamo XIV a. antrosios pusės teksto turinys, kuriame figūruoja gėrimas ir pinigai, nusako ir šio kūrinėlio adresantą. Turint omenyje prieš tai pavartotą kreipinį (į aplankomo namo šeimininką) „tėveli“, jis galėjo būti knygos kultūrą, raštą išmanęs, tikriausiai žemesniųjų šventimų dvasi-
 ninkas (*ordines minores*), mat, ko gero, jam ir kunigui labiausiai pritiktų tokios rūšies dovana (metinis atlygis). Kūrinėlio „atlikėjas“ taip pat galėjo būti, pavyzdžiui, mies-
 tietis, dirbantis raštininku, filosofas, t. y. studentas, kuriam kalėdojimas ir kiti namų
 lankymo papročiai buvo rimtas vienkartinis pajamų šaltinis (pinigų galėjo prašyti,
 bet vargu ar galėjo jų tikėtis), arba kitas panašaus luomo asmuo.

Ypatingai svarbus mums gali būti vienas XV a. čekų satyrinis literatūros kūrinys, sukurtas tuometinių kalėdinių dainelių pagrindu, fiksuojantis anų laikų papročius:

Na Štědraj den daj koladu
 faráři peněžitú
 a cti drahým pitím!

Per Kūčias duok kalėdą
 kunigui piniginę
 ir pagerbk brangiu gėrimu.

Potom čekaj i zvoníka
mezi hody i střiedníka,
koladu připravě.
Neměl-lis jim peněz dáti,
musils obilím odbyti,
koláči, ovocem.

Vėliau lauk ir varpininko
tarpšvenčiu ir [kunigo] tarpininko,
kalėdą pasiruošęs.
Negalėjai jiems pinigų duoti,
turėjai grūdais atlyginti,
pyragais, daržovėmis.

(Husitské písně 1952: 125–131)

Kiti šaltiniai patvirtina, kad kunigas apeidavo savo parapijiečius dažniausiai per Kūčias. Apsilankęs jis atlikdavo tam tikrą naujametinę apeigą – smilkalais valydavo namus. Į vietą, kur kunigas sėdėjo, sėsdavo išteketi trokštančios merginos arba pati šeimininkė, norėdama užtikrinti naminių gyvulių vaisingumą, ir pan. (Zíbrt 1889: 265–266). Už tai kunigas gaudavo dovanų. Nuo Kūčių iki Trijų Karalių, kaip rodo XV a. čekų paminklas, vaikščiodavo (taip pat su smilkalais) jau smulkesnis kleras, kuriam taip pat derėdavo duoti piniginę dovaną. Bet ir kunigas Trijų Karalių dieną nevengdavo papildomo uždarbio. Yra žinomas 1594 m. įsakymas, draudžiantis kunigams tą dieną su kryžiumi vaikštinėti gatvėmis ir lankyti namus (Zíbrt 1889: 13).

Pagaliau su kalėdojimu, būsimo laimikio skeptišku „planavimu“ gali būti susieta ir kolofono paskutinė eilutė *Omnibus omnia non mea sompnia dicere possum*.

4. Papildomai norėtusi trumpai aptarti vokišką sakinį, įrašytą vėliavėlėje: *ihs ich leid* (mūsų laikų Trijų Karalių kalėdininkai neša žvaigždę, anksčiau nešiodavo kryžių, kleras – smilkalus). Užrašas verčiamas kaip „Jėzau, aš kenčiu“. Tokį turinį galima sėkmingai pritaikyti ir kalėdojimo papročiams, nes prašantysis gali save reprezentuoti kaip vargdienį. Tačiau galbūt būtų prasminga apsvarstyti ir kitą perskaitymo variantą: „Jėzau, aš vedu“ arba „Jėzau, aš einu“. Pirma reikšmė suponuotų verb. *leiten* ‘vesti’, kuris vok. žem. tarmėje, atrodo, galėjo duoti *leiden* (plg. olandų *leiden*). Bet tai reikštų, kad aukšt. vok. įvardžio pavidalas yra sukombinuotas su vok. žem. veiksmazodžio forma. Ar galima tokią galimybę atmesti? Antruoju atveju esame priversti gilintis į verb. *leiden* etimologiją. Antrinė reikšmė ‘kentėti’ išsirutuliojo iš ‘eiti, važiuoti’. Semantinė raida atsekama priklausomai nuo regiono. Mums svarbu, kad Baltijos jūrą nauja reikšmė pasiekė maždaug XIV a. pradžioje⁵. Bet ar galima manyti, kad sena reikšmė dingo staiga ir visur vienodai? Toks vokiško sakinio aiškinimas žmogaus atvaizdui suteiktų dinamiškumo.

Žinoma, kad kalėdininkai buvo gerai organizuotos grupės. Funkcijų pasiskirstymą atskleidžia ir lietuvių Kalėdų giesmės:

⁵ „Der im Ahd. zuerst nachzuweisende Bedeutungswandel setzt sich offenbar von Süden (alem., rheinfrk.) nach Norden durch, erreicht um 1300 die Küste und findet vom Nd. aus Eingang ins Nl., Fries. und in die nord. Sprachen“ (*Etymologisches Wörterbuch des Deutschen von Wolfgang Pfeifer*. Prieiga internete: <http://www.dwds.de/?qu=leiden>).

Aisim, bernai, kalėdoc, kalėda,
 Po Kalėdų žėbravoc, kalėda.
 Katriej graibi – šunų vaikyc, kalėda,
 Katriej nobažni – poterų kalbėc, kalėda,
 Katriej smielni – duonos prašyc, kalėda.

(nr. 374, KL 365 – Dainynas XX 613)

„Vieni prašė, kici nešė“, o tarp prašančių buvo vienas patyręs kalėdininkas – vadas, kuris atstovavo visai grupei (plg. lie.–br. sentikių *вожатый*, uk. *береза, атаман*; br. *начинальник*; ser. *домаћин, дѣдау, старешина*; bul. *станеник, цар* ir t. t.). Jis pradėdavo, vadovaudavo, kalbėdavo visų vardu (tai taip pat galėjo nulemti 2 asm. pl. *koyte* ir *nykoyte* panaudojimą). Pagal jį kalėdininkai buvo atskiriami, kitaip galėjo atsitikti, kad tas pats būrys vienoje vietoje kalėdotų daugiau negu vieną kartą.

Kreipinys į Jėzų taip pat nestebintų, nes išmaldos dažnai buvo prašoma Jėzaus vardu ir jo labui („Jėzulis nenori pieno... , duokite [jam] telerį“, plg. „Jei nori [Jėzulis], girdykite [jį], nenori – duokite pinigų“):

Narodil se tam synáček,
 posílá mě k vám,
 byste mu koledy dali,
 však já mu ji dám.
 Chlebička nechce bráti,
 nakrmila ho máti,
 radš tolárek neb dukátek
 máte poslati.
 Pěkně prosím, odbuďte mě,
 nemám tu kdy stát,
 ještě musím do Betléma
 dítko kolíbat.

„Gimė ten sūnelis
 siunčia mane pas jus,
 kad jūs jam duotumėte kalėdų
 o aš jam perduosiu.
 Duonelės nenori imti,
 davė valgyti jo motina,
 geriau telerį arba dukatėlį
 turite nusiųsti.
 Gražiai prašau, apdovanokite mane,
 neturiu laiko stovėti,
 dar reikia į Betliejų
 vaikelio supti.“

Каледа-маледа!
 Подай лепешку
 Не для меня грешного –
 Для царя небесного...

(Корепова 2009: 48)

Visa tai leidžia manyti, kad nupieštas žmogelis gali vaizduoti kalėdojimo situaciją, o prūsų tekstas gali būti suprastas kaip kalėdininkų vadovo arba namų aplankyti ateinančio dvasininko (arba žmogaus iš kunigo pagalbininkų rato) sakomi žodžiai. Vaizdo ir teksto derinimas primena šiuolaikinį komiksą, kur veikėjo žodžiai kabo oro burbulėle. Skirtumas toks, kad tekstelis prūsų kalba atskleidžia veikėjo verbalinę išraišką, o vokiškas užrašas yra kitos paskirties. Jis nusako situaciją. Su kalėdmečiu potencialiai susiję Bazelio kodekso (63r) elementai labai primena vadinamuosius Trijų Karalių

raštelius (*kolední listky tříkrálové*), kuriais kalėdininkai apdovanodavo garbingesnius šeimnininkus ir už kuriuos gaudavo pelningesnę kalėdą. Vaizdą (vėlesniais laikais, žinoma, spausdintą ir unifikuotą⁶) čia lydėjo ranka užrašyta kalėdinė dainelė arba savos kūrybos kalėdinis eilėraštas. Kalėdinių Trijų Karalių raštelių dalijimas Čekijoje buvo paplitęs dar XVIII a. (Zíbrt 2006: 62–63, 199; Zíbrt 1905: 199).

Taigi Bazelio tekstelio gretinimas su Kalėdų dainomis gali būti paremtas iškart keliais lygmenimis. Iš pradžių tai yra stilistikos bei turinio sutapimai. Kaip ir kalėdos prašymo pavyzdžiuose, jame galima atskirti kelias sudedamąsias dalis: sveikinimosi (nors ir nebūtinai)⁷, mandagaus kreipimosi, imperatyvu išreikšto paskatinimo. Prašomi dalykai, t. y. gėrimas arba pinigai, kreipinys į šeimnininką *thewelyfe*, pagaliau kalėdojimo laikas nurodo į autorių-atlikėją iš žemesnio klero terpės, bent jau taip galima manyti atsižvelgiant į XIV–XV a. čekų realijas.

Ne mažiau svarbus prūsų užrašo pateikimo kontekstas pačiame rankraštyje. Į kalėdinį laikotarpį, konkrečiai į Trijų Karalių išvakarės, tiesiogiai nurodo kolofonas, prie kurio pridėtas lotyniškas hegzametras, žmogaus atvaizdas, vokiška pastaba bei prūsiškas tekstelis. Dėl to ir elgetaujančio žmogaus figūrėlė, ir vėliavėlė, ir tekstas prūsų kalba gali būti interpretuojami kaip neatskiriamos kolofono sudedamosios dalys. Tai paremtų anksčiau išsakytą mintį, kad raštininkas, perrašęs Nicola Oresme'š veikalą, buvo prūsas. Vaizdo ir teksto derinys žanro atžvilgiu primintų išgertuvių stichijai (*Trinksprüche*) tolimą dalyką – kalėdinį Trijų Karalių lapelį (*tříkrálové listky*).

Atsižvelgus į galimas prūsiško teksto ištakas, kurios veda į namų lankymo papročius bei kalendorinį folklorą, tikriausiai tampa įmanoma nušviesti prūsų kūrinių genezę. Ko gero, į hegzametą panašus dvieilis išsirutuliojo iš ketureilio, kuris buvo pertvarkytas, tikriausiai metro sumetimais, dvejopai: įtrauktas fakultatyvus (*An)thoneaw* ir prie *rekyf*, *thewelyf* pridėtas baigsmuo *-e*.

Naujai siūloma prūsų teksto atsiradimo aplinkybių interpretacija skatina kiek kitokią lingvistinę analizę, o ypač antros kūrinio dalies atveju, kur būtina vadovautis visų pirma formaliuoju kriterijumi. Tradicinis teksto suvokimas paremtas modeliu: kreipimasis – adresato neigiamas apibūdinimas – šio apibūdinimo pagrindimas. Tai yra: „Sveikas, gaspadoriau, tu nesi mūsų geras dėdelis; jeigu nori gerti, bet nenori pinigų duoti.“ Kaip alternatyva siūloma: sveikinimasis – mandagus kreipimasis (kalėdininko į šeimnininką) – infinityvu išreikštas liepimas-prašymas. Tai yra: „Laba diena, gaspadoriau tėveli; jeigu nori (lankytojai, Jėzulis) – girdykite, nenori – pinigą duokite“ arba „Sveikas, pone, geras mūsų tėveli; jeigu nori (lankytojai, Jėzulis) – girdykite, nenori – pinigą duokite.“

⁶ Porą jų paskelbė Zíbrt (1905).

⁷ Interjektyvas pajavirintų tekstą kita funkcija, bet jis šiaip nėra būtinas. Galima apsieiti ir su tradiciniu „sveikas, pone“. Tokiu atveju turėtume du iš eilės kreipinius, ir tai normalu – tautosakoje yra daugybė tautologijų: „Sveikas, pone, geradėjau tėveli...“

Siūlomas teksto perskaitymas prūsų kūrinių išskeltų į garbingą rašytinių paminklų gretą, kuri prasideda *Gilgamešu*, o artimai giminingoje aplinkoje baigiasi lietuvišku *1262 metų chronografu*. Nuo Sovijaus sakmės jis iš esmės skirtųsi kalba. Taigi seniausias baltų tekstas tuo pačiu metu gali būti ir seniausias baltų folkloro kūrinys, užrašytas originalo kalba.

LITERATŪRA

Ardoino Diego 2012a: On the current location of the Old Prussian Trace of Basel. – *Baltistica* 47(2), 349–358.

Ardoino Diego 2012b: La Traccia di Basilea nel suo contesto tedesco-latino: aspetti codicologico, paleografico e filologico. – *Индоевропейское языкознание и классическая филология-XVI (чтения памяти И.М. Тронского)*, ред. Николай Н. Казанский. Санкт-Петербург: Наука, 19–33.

Bammesberger Alfred 1998: Anmerkungen zum Baseler Epigramm. – *Baltistik: Aufgaben und Methoden*. Heidelberg: C. Winter, 121–126.

Dainynas XX – *Lietuvių liaudies dainynas* 20. *Advento-Kalėdų dainos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

Dini Pietro Umberto 2000a: Sul 'Frammento di Basilea' e altri inediti nel carteggio fra Chr. Stang e W. R. Schmalstieg. – *Res Balticae* 6, 195–209.

Dini Pietro U. 2000b: *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Endzelīns Jānis 1982: *Darbu izlase* 4. Rīga: Zinātne.

Husitské písňe 1952: *Husitské písňe*. Praha: Československý spisovatel.

Kortlandt Frederik 1998: Who is who in the Old Prussian Epigram. – *Baltistik: Aufgaben und Methoden*. Heidelberg: C. Winter, 127–128.

Lemeškin Ilja 2013: Bazelio glosos prūsų ir Prahos baltai. – *Baltistica* 48(1), 103–117.

McCluskey Stephen C., Schmalstieg William R., Zeps Valdis J. 1975: The Basel epigram: A new minor text in Old Prussian. – *General Linguistics* 15, 159–165.

Mažiulis Vytautas 1975: Seniausias baltų rašto paminklas. – *Baltistica* 11(2), 125–131.

Mažiulis Vytautas 2004: *Prūsų kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

PEŽ I–IV – Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1–4. Vilnius: Mokslo, 1988–1997.

Purkart Josef 1983: The Old Prussian Basel epigram: an interpretation. – *General Linguistics* 23, 29–36.

Schaeken Jos 2006: Observations on the Old Prussian Basel epigram. – *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 44–45, 331–342.

Schmid Wolfgang P. 1982: Jesus, ich leid. – *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft*, Sonderheft 50. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 205–208.

Slovenské koledy 1992: *Slovenské koledy: Od Štedrého večera do Troch kráľov*. Bratislava: Práca.

Zíbrt Čeněk 1889: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk. Příspěvek ke kulturním dějinám českým*. Praha: Nákladem J.R. Vilímka.

Zíbrt Čeněk 1905: Lístky, rozdáváné při koledních obchůzkách Tříkrálových. – *Český lid* 14, 199–201.

Zíbrt Čeněk 1910: *Hoj, ty Štědrý večere... (Od Vánoc koledou do Nového roku)*. Praha: Nakladatelství F. Šimáčka.

Zíbrt Čeněk 2006: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Višehrad.

Афанасьевский сборник 2005: *Афанасьевский сборник. Материалы и исследования. Выпуск III. Календарные обряды и обрядовая поэзия Воронежской области*. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета.

Голас... 1995: *Голас з невычэрпнай і жыватворнай крыніцы*. Мінск: Навука і тэхніка.

Заленский Эдуард 1912: *Что поет современная деревня Псковского уезда*. Псков: Электрическая типо-литография губернского земства.

Календарно-обрядовая... 1981: *Календарно-обрядовая поэзия сибиряков*. Новосибирск: Наука.

Корепова Клара 2009: *Русские календарные обряды и праздники Нижегородского Поволжья*. Санкт-Петербург: Тропа Троянова.

Новиков Юрий 2002: Волочебный обряд у старообрядцев Литвы и Беларуси (тексты). – *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra* 51(2)), 185–196.

Обрядовая поэзия. Москва: Современник, 1989.

Quatrain / Couplet of Basel: Example of a Plea for Gifts

SUMMARY

A famous Prussian inscription, found in 1975 in one of the codices of the Public and University Library of Basel, is still considered the oldest Baltic text, which is often interpreted in the context of a student's joke, not very successful in grammatical terms. A conventional

understanding is already in need of verification, which is actively driven by a different understanding of the text content and other candidates for the authorship of the Prussian couplet.

An alternative reading starts with the etiology of the text. The element of authorship is briefly considered: whether a Prussian devised the whole sentence by himself or he used some ready-made wording. It enables us to separate between the layer of oral, i.e. folklore, text features and an author's layer in the Prussian inscription. By removing inserts, attempts are made to reconstruct the primary form, i.e. the singing or recitative quatrain actually used.

The author further focuses on the relationship between a Prussian piece of text and a Latin colophon, which defines the time when the source was transcribed, i.e. the eve of the Epiphany. The season and the songs pertaining to that time of the year enables and even forces us to try to trace the identity to Christmas carols containing explicit motifs of pleading for gifts.

The analysis of individual words begins with the phrase *Kayle rekyfe*, which is not interpreted as a greeting address "Hello, Sir" but as a greeting "Good Day", which is reminiscent of e.g. Lithuanian *Skalsink dieve*, Czech *Pozdrav pánbůh* by its composition. The imperative would motivate the use of an "additive" -e in the word *Kayle* and the lexeme *rekyfe* "God". The interjection in this position would also be supported by the poetics of Christmas carols because the coming to one's home was closely linked to the proper greeting of the host and the hostess.

By the composition of Christmas carols, the address(es) to the people met could take up the following position. It is expressed by a vocative form *thewelyfe* in the Prussian text. A word *labonache* preceding it is interpreted according to Schmid as "our good". *Epiteton constans* "good-doer", imperative form "bring wealth", subst. voc. "host", which would also support the begging tradition, are interpreted as well.

A possibility is considered that the word *thoneaw* indicates a specific person named (*An*) *tonio*. Examples are given showing that the use of personal names in Christmas carols is a commonplace phenomenon, which, in turn, substantiates the facultative character of *thoneaw*.

The interpretation of the end of the Prussian text is based on a formal criterion that permits us to reconstruct the element of order-plea of Christmas carols expressed in the imperative: "If (the Christmas caroller) wishes so - give him to drink, if he does not - bring him a penny". Resemblance can be seen on the level of syntax.

Whereas the things asked by Christmas carollers describe their social belonging, the Czech customs of the 14th-15th century get into the centre of attention. It is concluded that the text of such wording would be more suitable to the clergymen of lower rank.

Įteikta 2013 m. gruodžio 20 d.

ILJA LEMEŠKIN

Praha Karolio universitetas

Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Czech Republic

ilja.lemeskin@ff.cuni.cz